
3 історії живописних зображень Будда Шак'ямуні

О. Огнева

Буддійська традиція зберегла два погляди на можливість створення прижиттєвих зображень Будди Шак'ямуні, засновника вчення. Згідно одного з них, за каноном Вінаї в школі Сарвастівада, заборонялося створення образу Вчителя [Carter 1990; Терентьев, Рукопись; Терентьев 2007]. Згідно іншого погляду, що домінує незалежно від напрямку вчення (тхеравада, махаяна, ваджраяна, тибетський буддизм), є відомості про прижиттєві зображення Будди; деякі з цих образів у повторях існують і досі; живописні образи передують скульптурному відтворенню [Dagyab 1977; Терентьев Рукопись; Терентьев 2007]. У тибетській буддійській традиції домінує уявлення про існування прижиттєвих зображень Учителя, що зафіксоване в писемних джерелах, як джатаках, тобто життійної літератури про Будду Шак'ямуні так і в інших джерелах, зокрема, в історичних хроніках чи творах, присвячених історії походження зображень [Огнева 2008, 68-88]. Причому вважається, що саме живописний образ передує скульптурному, що відбулося в писемній традиції.

З'ясування історій про створення прижиттєвих зображень Учителя, засновника світової релігії, Богородиці, їх оточення властиве й дослідникам християнського сакрального мистецтва. Визначено спільні іконографічні образи, що властиві тим чи іншим модифікаціям християнства і, які, за християнськими уявленнями, сходять до прижиттєвих відтворень сакрального образу. Так євангеліста Луку вважають автором першого прижиттєвого зображення Богородиці. Щодо образу Ісуса Христа – учителя, то йдеться про Плащаницю та Спас Нерукотворний чи Плат Вероніки, поява яких пояснюється безпосереднім фізичним торканням тіла християнського Вчителя й відповідне відтворення його образу на тканині.

У буддійській традиції появу прижиттєвих зображень Учителя пов'язують з його світосайною природою, що спровокувала виникнення його живописних втілень. Найпопулярніші буддійські живописні образи Будди Шак'ямуні в тибетській традиції, що належать до так званих прижиттєвих, відомі за двома назвами: Чульонма, та Осечанма. Тексти з описом цих образів подають історію виникнення кожного з них, що засвідчено низкою оповідань, представлених у перекладах, але, на жаль, без опису їх іконографії [Dagyab 1977, 21].

Поява первісного живописного зображення тибетська традиція відносить до часів, умовно кажучи, дипломатичних стосунків між царями Сукченнінбо (Бімбісара), правителем держави Магадха зі столицею Гялпокеб (Раджагріха) та Уттраяною, царем країни Дадок (Кошала), сучасниками Будді Шак'ямуні та його донаторами:

Два царі, хоча й жили на великій відстані один від одного, завдяки купцям почали спілкуватися та обмінюватися дарунками на знак великої дружби. Одного разу цар Уттраяна відіслав дружньому цареві Сукченнінбо дорогоцінний дар – панцир, який надійно захищав його власника від усіляких загроз. Сукченнінбо засмутився тим, що не має можливості відповісти рівноцінним даром. Міністр, брахман на ім'я Яцюль, сказав, що найдорожча коштовність у світі – Пробуджений, вчитель на ім'я Будда Шак'ямуні. Тому на його думку, слід намалювати на тканині зображення Вчителя й відправити його як дар у відповідь. Цар спитав дозволу в Будди на створення зображення, той погодився, але додав: “Нижче мого зображення слід намалювати дванадцять ланцюгів взаємозалежного виникнення, що в комбінаціях обумовлюють усі явища. Нижче написати молитовний текст.

Художники приготувалися малювати портрет Вчителя, але коли вони глянули на Пробудженого, то від хвилювання, що їх переповнило, виявилися неспроможними створити портрет. Тоді Вчитель, розмістився на березі водойми (пруда), і художники намалювали його образ з відображення на поверхні води. Тому цей образ і став відомим як Чульонма (тиб. *chu-longs-ma*), або “Посталий з води”. Нижче постаті Будди вони розмістили “Колесо сансари”, символічне зображення дванадцяти ланцюгової формули буття, а ще нижче написали заклик до вірян вести добродійний спосіб життя. Коли цар Уттраяна вперше почув ім’я Будда, або Просвітлений, довідався історію створення образу й, нарешті, побачив його, то він вигукнув:

“Просвітлений, від мене ти такий далекий,
Проте зумів мені відкрити око досконалого знання,
Чи хто спроможний ще так лікувати?
І я схилиюсь перед Лікарем великим!”

Про Осечанма, наступний прижиттєвий живописний образ Вчителя, відомо, що зображення з’явилося в той час, коли Будда проповідував у Серкя (Капіла). У жінки, чий чоловік походив з роду шак’їв, була служниця на ім’я Рохіта. Одного разу замість того, аби бути присутньою на проповіді Будди, їй треба було за дорученням господарів віднести намисто з перлин, або мутігтішин, і вона дуже засмутилася. По дорозі на Рохіту напала корова й служниця загинула й відродилася на острові Сингал (Шрі Ланка) царською донькою. Сталося так, що вона почула, як купці, які прибули до Сінгалу з Нянньода (Шравасті), згадували Будду Шак’ямуні. І тому в колишньої Рохіти, а нині принцеси Мутігтішин (Мутігтічан), або “Власниці перлинового намиста”, внаслідок її минулих добродійних вчинків відновилося віра. Вона написала листа до Вчителя з проханням прислати його образ. Будда, отримавши листа, зібрав художників, які мали б відтворити його зображення. Сяйво від Просвітленого заважало роботі митців. Тоді Будда розмістився таким чином, що проміні від нього засяяли на тканині й художники відобразили його образ, який тепер відомий як Осечанма (тиб. *od-gzer-ma*), або “Посталий зі світла”. Під зображенням Вчитель попрохав намалювати обітницю захистку, п’ять обітниць віруючого, дванадцяти ланцюгову формулу буття, восьмирічний шлях досконалості, а над зображенням додати вісьмирядковий вірш Будди.

У музеї мистецтв Богдана та Варвари Ханенків знаходиться танка, чи ікона Бхавачакри, або “Колеса Сансари”, чи “Колеса життя” (482 ЖВ, ХІХ ст., Монголія), чий сюжет ототожнений Ю.М. Реріхом. Колесо Сансари (тиб. *srid-pa'i khor-lo*, санскр. *bhavacakra*) – одна з найпопулярніших моделей буддійської світобудови, що є виразом концепції існування, або сансари. На іконі в образі чудовиська, що стискає в пазурах “Колесо життя” зображено “Вічний час”, котрому все підкорено або “Вічний тягар бажань”, що постійно породжує одне за одним нові бажання. Зовнішнє коло колеса – дванадцять картинок, які символізують дванадцять ланок взаємообумовлених причин існування. Шість світів оточують простір, поділений на чорне й біле поля. У самому центрі знаходяться малюнки трьох тварин. Зображені півень, свиня, змія.

Ця танка відтворює бхавачакру чи “Колесо буття”, яке є однією, як вже згадувалося вище, з основних концепцій буддійської моделі світобудови, образним втіленням причин та обумовлених ними станів народжень істот, мігруючих зі стану в стан у світі пристрастей. Написи на танзі виконано російською та тибетською мовами. Російською мовою визначено зображених персонажів: “Бурхань Шиджі Муні”, що відповідає санскритському – Будда Шак’ямуні; “даянчі” – калмицькою

мовою це “споглядач”, монах-відлюдник; “Мангусь” – Мара (скр. *māra*, “той, хто вбиває, нищить”, калм. Мангус, злий дух) – у буддійській міфології персонаж – персоніфікація зла й всього того, що призводить до смерті живі істоти та перешкоджає досягненню просвітлення; просторові визначення: на синьому тлі написано – “Небо”, на зеленому – “Земля”; змістова характеристика – “избавление”.

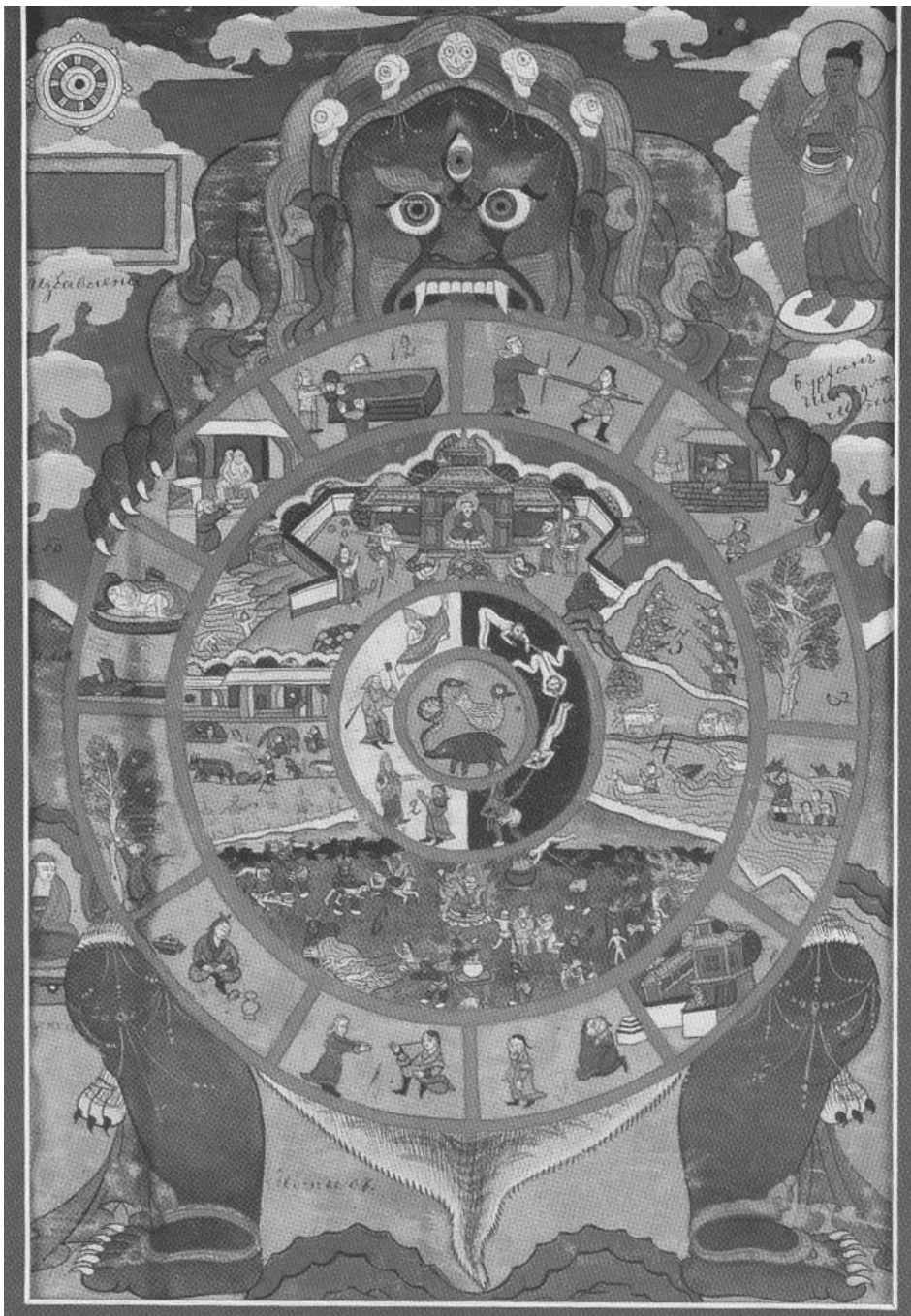

Рис. Танка Бхавачакри

Танка структурно складається з трьох частин. Вгорі, праворуч від центру, зображений Будда Шак'ямуні (Бурхань Шиджі Муні), який, обрамлений хмарами, стоїть на лотосовому постаменті й двома руками здійснює жест покровительства,

захисту, або абхаямудри. Під ним, на хмарі, напис – “Бурхань Шиджі Муні”. Над ним знаходиться місяць, як символ звільнення. Окрім постаті вчителя Шак’ямуні, у верхній частині танки, але ліворуч від центру, розміщені, у клубах хмар, чакра, символ проповіді, нижче – червона пластина в зеленій рамці з тибетським текстом, під якою – російськомовний напис – “избавление”. На зображеній табличці над плечем Мари (Мангуса) відтворено строфу з чотирьох семискладників тибетською мовою: “*brlam* [замість *brm*]-*par-bya-zhing-'byang* [замість *dbyang*]-*par* [замість *phar*]-*bya* // *sangs-rgyas-bstan-pa 'i-'jug* [замість *bjug*]-*par-dbye* [замість *bye*] // *'dzam-bu 'i-gling* [замість *'dam-bu 'i-khyim*]-*la-glang-chen-bzhin* // *'chi-bdag-sde-ni-gzhom-par-bya* //”, що можна перекласти таким чином: “[Той, хто] позбавиться гордині, // Відкриє вхід до вчення Будди, // І, як Великий Слон із Дзамбулінга, // Війська Владики смерті переможе//”. Зображення Будди Шак’ямуні презентує вихід за межі сансари, досягнення стану звільнення й нейтральної карми.

У середній частині знаходиться Мара (Мангус) – велетенське чудовисько, яке в пазурах тримає Бхавачакру (калм. *сансарін кюрде* або колесо буття). Це колесо складають три концентрованих кола з визначеним центром. У зовнішньому колі арабські цифри від одного до дванадцяти (зліва направо) визначають послідовність дванадцяти ланцюгів взаємообумовленого існування (калм. *шютун-барелдеху*, тиб. *rten-brel*, санскр. *pratītya-samutpāda*). Їх представлено сюжетними зображеннями.

1. Сліпий з ціпком – авідья, знак незнання, що виявляється в непорозумінні чотирьох благородних істин, своєї справжньої природи та природи існування як такого. 2. Гончар ліпить горщики – сансари, обумовлені благоприємні чи не благоприємні кармічні фактори – мотивації чи підсвідомі потяги, що ведуть до нового народження. 3. Мавпа зриває плоди на дереві – віджньана, свідомість людини, обумовлена попереднім ланцюгом. 4. Людина пливе в човні у безмірному океані – нама-рупа, або ім’я та форма, психофізіологічний комплекс людини, який визначає свідомість. 5. Дім із зачиненими віконницями – шада-аятана, або шість відчуттєвих сфер-аятан, тобто органів, чи можливостей чуттєвого сприйняття: зір, слух, смак, дотик, нюх, а також манас, що визначається як орган сприйняття розуму. 6. Злиті в обіймах чоловік і жінка – спарша, або зіткнення, оскільки на час народження людини відбувається контакт цих органів сприйняття з шістьма об’єктами чуттєвого сприйняття. І як наслідок формується відчуття приємного, не приємного, нейтрального. 7. Людина із стрілою в оці – ведана, або виникнення відчуття приємного, не приємного, нейтрального. 8. Людина з чашею вина – трішна, або жага людини знову відчути це приємне, водночас не приємне формує відразу. Чоловік рве плоди з дерева – упадана чи прив’язаність, що складається з потягу та відрази, як двох боків одного стану. 10. Зачаття – бхава, або становлення, що обумовлено прив’язаностями. 11. Народження дитини – джати, яке викликає становленням. 12. Тіло людини приготовлене для кремації – джамарана, тобто саме народження й веде до старості й смерті. Ці дванадцять ланок формують або народжують одну ланку з іншої, утворюючи замкнутий ланцюг взаємопороджуючого існування. Мета вчення – припинити авідью, або незнання. При такому розкладі колесо розгортається у зворотному напрямку.

Наведене вище зовнішнє коло з дванадцяти ланцюгів взаємообумовленого існування охоплює на іконі наступне коло, поділене на шість секторів. У середньому колі цифри від одного до шести визначають світи матеріального існування, чи сансари (калм. *орчілан*), що символізують шість форм існування істот у залежності від благої чи не благої карми: боги, напівбоги, люди – три благих народження; духи, тварини, істоти пекла – три не благих народження. Шість частин друго-

го кола заповнені зображеннями епізодів життя та побуту істот, які населяють шість світів колеса буття: 1) світ богів, представлений обрядами їх ушанування – підношенням води, квітів, вшануванням танцями; 2) світ асурів (противників богів) презентований війною; 3) світ людей, відтворений звичайними людськими справами: хтось оре землю, хтось доїть корову, жінка бавиться з дитиною, собака стереже худобу; 4) світ духів – це прета, яких зображено з великими животами та тоненькими горлами; 5) світ тварин представляють водні тварини, а на землі – хижі звірі та копитні; 6) пекло презентовано зображенням його правителя – Ями із дзеркалом карми у супроводі двох демонів, який віршує долю кожної істоти після суду і, відповідно, нещасних відправляють в різні відділи пекла: чи варять у киплячому чані, чи кидають на палі тощо. Однак тільки народження людиною надає унікальну можливість розірвати 12-членний ланцюг і спромогтися пробудження. Зображення Мангуса із Колесом буття відтворено на тлі високих зелених гір та неба, насиченого синього кольору, заповненого хмарами.

Внутрішнє коло розподілене на дві частини. Шість світів оточують це коло поділене на чорне й біле поля. У білому полі зображено фігурки, яким допомагає здійматися вгору вчителі у чернечому вбранні; у чорному полі – ті, які падають униз, зв'язаних разом однією вірвовкою, тягне за собою демон. Це є символічний вираз благого й не благого діянь, що накопичуються в процесі існування кожної живої істоти, у будь-якому з шести станів, внаслідок карми.

Зображення в самому центрі трьох тварин: півня, свині та змії, символізують пристрасть (хтивість) – півень, незнання (невігластво) – свиня, гнів – змія – три запаморочення, чи три афективних стани свідомості, котрі є причинами постійного кругообігу живих істот у світах сансари. Мета буддійського віровчення – прорвати ланцюг, пробудити розум, сягнути позбавлення, стати просвітленим і вийти за межі сансари, як це зробив Просвітлений.

В нижньому реєстрі танки розміщено зображення відлюдника, який знаходиться у печері. Перед ним – жертвний столик із патрою, або чашею для збору милостині. Нижче – напис “даянчі”, чи “споглядач”. Ще нижче – води світового океану.

Спочатку замість зображення Вчителя відтворювалися речі, які його символізували: колесо Закону в епізоді першої проповіді, пустий трон у сюжеті просвітлення під деревом бодхі сцені тощо [Ганевская 2004, 13, 15]. На танзі представлене зображення колеса вчення, як знак першої проповіді, коли Вчитель повернув колесо віровчення й, тому став чакравартіном. Щодо виникнення антропоморфного, умовно кажучи, історичного портрету Будди Шак'ямуні, то його виникнення датується першими віками н.е., а поява металевих зображень ще пізніше – II-III ст. н.е. [Ганевская 2004, 13, 15]. В цьому образі Вчитель виступає владику світу. Він зберігає вбрання монаха та ушнішу, але носить корону й намисто, він водій живих істот до просвітлення, він захищає їх і дарує їм спасіння. Історії про створення майстрами такого зображення поширені в усьому буддійському світі й відрізняються одна від одної незначними деталями, та визначенням віку Вчителя, якому відповідає його зображення у віці від 25 до 30-38 років.

У тибетській традиції, при співставленні тексту та зображення Бхавачакри, як видно з наведених вище рядків, з'ясовується, що образ Учителя, відтворений за відомими взірцями:

“На знак предводительства живих істот до пробудження, ... очі звернені до неба; на знак спасіння усіх живих істот від спокуси цього тлінного світу праву руку подано в жесті, що дарує спасіння; на знак відплати повного спокою й найвищого блаженства [ліву руку] показано в жесті дання блаженства; на знак готовності й щирості, аби прийти на допомогу живим істотам, він встав твер-

до поставив обидві стопи рівно” [Терентьев 2007, 407]. Сам Будда рекомендує: “Нижче мого зображення слід намалювати дванадцять ланцюгів взаємозалежного виникнення, що у комбінаціях обумовлюють усі явища. Нижче написати молитовний текст”. Або ж згідно іншій історії, Вчитель прохає під своїм зображенням намалювати обітницю захистку, п’ять обітниць віруючого, дванадцяти ланцюгову формулу буття, восьмирічний шлях досконалості, а над зображенням додати вісьмирядковий вірш Будди.

Композиція танки “Бхавачакра” враховує настанови Вчителя й до зображення додається зображення сюжетів у пазурах Володаря смерті, що презентують дванадцять ланцюгів взаємозалежного виникнення, які у комбінаціях обумовлюють усі явища, та молитовний текст, чи текст Будди. Зображення колеса на танзі символізує першу проповідь, зміст якої містив розповідь про обітницю захистку, п’ять обітниць віруючого та восьмирічний шлях досконалості, тобто у стислому вигляді подавалася структура віровчення. І таким чином танка “Бхавачакра” поставала втіленням універсального засобу буддійської проповіді, зміст якої виявлявся доступним будь-якій людині, яка прийняла рішення стати на шлях досконалості.

Література

Ганевская Э. В. Группы металлической скульптуры, представленные в каталоге // *Ганевская Э. В., Дубровин А. Ф., Огнева Е. Д.* Пять семей Будды. Металлическая скульптура северного буддизма IX – XIX вв. из собрания ГМВ. – М.: УРСС, 2004. – С.49-85.

Гожева, Наталья. Спускающийся с небес: Иконография Будды в искусстве Индокитая // *Антиквариат. Предметы искусства и коллекционирования.* Декабрь 2007, С. 59-72.

Огнева Е. Д. Является скульптура коронованого будды из Одесского музея воспроизведением прижизненного образа Будды Щакьямуни // *Боги снежных гор. Музеи Украины: сакральное искусство в традиции тибетского буддизма. Сборник научных статей.* – О., 2008. – С. 68-88.

Терентьев А. А. Прижизненная статуя будды: проблемы подлинности / *Философия, религия и культура стран Востока. Четвёртые Горчиновские чтения. Материалы научной конференции. Санкт-Петербург. 7-10 февраля 2007 г.* – СПб.: Издательство Санкт-Петербургского Университета, 2007. – С. 405-410

Терентьев А. А. “Зандан Жуу” – вернуть статуе реликвии Будды. Рукопись. – Гравюра

Carter, Marta L. The Mystery of the Udayana Buddha. – Naples: Istituto Universitario Orientale, (Supplemento n. 4 agli ANNALI – vol. 50. fasc. 3) 1990.

Dagyab L.Sh. Tibetan Religious Art. – Wiesbaden, 1977.